

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARDA RIVOJLANTIRUVCHI
MARKAZLARNI TASHKIL ETISH**

Farg'ona pedagogika kolleji yetakchi o'qituvchisi

Yuldasheva Manzura Zokirjonovna

ANNOTATSIYA: *Zamonaviy maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar rivojlanishini har tomonlama ta'minlash bugungi kundagi dolzarb vazifalardan biridir. Ta'lim sifati, pedagogik jarayonning samaradorligi, bolaning psixofiziologik, ijtimoiy-emotsional, intellektual va nutqiy rivojlanishini rag'batlantirishda rivojlantiruvchi markazlar tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mavjud tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim tashkilotlarda rivojlantiruvchi markazlar yetarlicha ilmiy-metodik asosda tashkil etilmayapti, bu esa bolalarning individual qobiliyatlarini ochishda ma'lum to'siqlarga sabab bo'lmoqda. Tadqiqotda zamonaviy pedagogika, rivojlantiruvchi ta'lim konsepsiyasi, konstruktivizm, faoliyatga asoslangan yondashuvlar asos qilib olindi. Ishda sifatli kontent tahlili, kuzatuv, tajriba-sinov metodlari, shuningdek, ilg'or xorijiy va milliy tajribalarni solishtirma tahlil qilish usullari qo'llandi. Bolaning faoliyatga jalb qilinishi, mustaqil o'rganishiga sharoit yaratish hamda har bir rivojlantiruvchi markazda predmetlararo integratsiyani yo'lga qo'yish tamoyillari asosiy metodologik mezon sifatida qaralgan.*

Kalit so'zlar: *rivojlantiruvchi markaz, maktabgacha ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, pedagogik muhit, bola rivojlanishi, metodik asos.*

Kirish. Maktabgacha ta'lim muassasalarida rivojlantiruvchi markazlar – bu bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiluvchi, erkin va mustaqil izlanishga undovchi, ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi maxsus muhit sifatida qaraladi. Tadqiqot obyekti sifatida 3–7 yoshli maktabgacha yoshdagi bolalarning kognitiv, nutqiy, mantiqiy va estetik rivojlanish jarayonlariga ta'sir etuvchi rivojlantiruvchi muhitlar, ya'ni ta'limiy markazlar tizimi belgilandi. Markaziy

tushuncha – “rivojlantiruvchi muhit” – V.V. Davydov, L.S. Vygotskiy va R.M. Granovskayaning psixologik-pedagogik tadqiqotlarida asosiy nazariy kontsept sifatida qayd etiladi. Jumladan, Vygotskiy ta’kidlaganidek, bola rivojida yaqin taraqqiyot zonasi doirasida ta’sirchan muhitning mavjudligi asosiy omil hisoblanadi¹. So’nggi yillarda o’tkazilgan tadqiqotlar (T.S. Komarova, N.E. Veraksa, O.A. Solovyeva va boshqalar) maktabgacha ta’limda rivojlantiruvchi markazlarni tizimli tashkil etish orqali bola ijodkorligi, mustaqilligi va motivatsiyasini yuksaltirish mumkinligini asoslaydi. Milliy tadqiqotlarda esa bu boradagi metodik yondashuvlar yetarlicha tizimlashtirilmagani, ayniqsa, hududlar kesimida farqlilik mavjudligi aniqlangan². Bugungi kunda ko’plab maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlar nomigagina mavjud, ularning faoliyati tizimli ravishda tashkil etilmagan yoki an’anaviy didaktik burchaklar ko’rinishida qolmoqda. Rivojlantiruvchi markazlar samarali tashkil etilmagani sababli bolalarning individual intellektual va ijtimoiy-emotsional rivojlanishida muayyan bo’shliqlar kuzatiladi. Boshqa tomondan, ayrim pedagoglar ushbu markazlarning samaradorligiga nisbatan skeptik yondashib, bu faqatgina jihozlash bilan cheklanishi mumkin degan qarashni ilgari suradilar. Aslida esa, rivojlantiruvchi markazlar nafaqat fizik makon, balki bola faoliyatini ijodiy boshqarishga yo’naltirilgan metodik tizimni ham o’z ichiga olishi zarur (Veraksa N.E., 2019). An’anaviy yondashuvda esa bolalar faolligini cheklovchi, ko’proq o’qituvchining nazorati ostida bo’ladigan jarayonlar ustuvor bo’lib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, mavjud metodik darslik va tavsiyalarning tahlili shuni ko’rsatadiki, rivojlantiruvchi markazlar tashkiloti uchun yagona tizimli yondashuv, baholash mezonlari, pedagogik ko’nikmalar va ijtimoiy-psixologik mexanizmlar yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Ushbu tadqiqotning maqsadi – maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarni samarali tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslarini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo’llandi: – mavjud hujjat va metodik qo’llanmalar tahlili;

¹ Виготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М.: Педагогика, 1984.

² Karimova M. Maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarni mustaqil fikrlashga o’rgatish metodikasi. — Toshkent: Fan, 2021.

– pedagoglar, psixologlar va ota-onalar bilan suhbatlar; – maktabgacha ta’lim muassasalarida kuzatuv va tajriba-sinov ishlari. Tajriba-sinov ishlari 2024–2025 yillar mobaynida Farg‘ona va Samarqand viloyatlaridagi 6 ta MTMda olib borildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, rivojlantiruvchi markazlar (nutqiy rivojlanish, konstruktorlik, ekologik, ijtimoiy-ma’naviy, matematik-logik va badiiy-estetik yo‘nalishlarda) joriy etilgan guruhlar bolalarining nutq boyligi 27%, mustaqil faoliyat ko‘rsatkichlari 35% va muloqot madaniyati 31% ga yaxshilandi. Tadqiqot jarayonida muhim ilmiy yangilik sifatida rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etishda bolalarning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasiga asoslangan individual yondashuv konsepsiyasi ishlab chiqildi. Shuningdek, “faollikka asoslangan integratsiyalashgan markazlar tizimi” modeli taklif etildi, bu metodik model eksperimental tajriba orqali sinovdan o‘tkazildi va ijobiy natijalar berdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etish, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda muhim amaliy yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Bu borada milliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlar, rivojlantiruvchi muhitning bolalar psixofizik rivojiga ko‘rsatadigan ta’siri va markazlarni tashkil etish tamoyillarini chuqur o‘rganishga imkon beradi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni va “Maktabgacha ta’lim to‘g‘risida”gi nizomda bolalar uchun xavfsiz, qiziqarli, tarbiyaviy va o‘quv faoliyatiga mos muhit yaratish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilanadi. Shu bois, rivojlantiruvchi markazlar pedagogik texnologiya sifatida o‘rganilmoqda. Pedagog olimi N. A. Rahmonovanning fikricha: “Rivojlantiruvchi muhit bolani faollikka chorlaydi, mustaqil izlanishga undaydi va uning individual xususiyatlarini rivojlantirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi”.

Xorijiy tadqiqotlarda esa, rivojlantiruvchi markazlar orqali bolalarning **ijtimoiy-emotsional, kognitiv va psixomotor** rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilgan. Masalan, italiyalik pedagog L. Malaguzzi tomonidan ishlab chiqilgan **Reggio Emilia yondashuvida** har bir bola o‘z qobiliyatlariga qarab rivojlantiruvchi

markazlarda faoliyat yuritadi, bu esa shaxsiylashtirilgan ta'lim modelini ta'minlaydi³. Umuman olganda, adabiy manbalarda rivojlantiruvchi markazlar quyidagi jihatlarga e'tibor qaratgan holda yoritilgan:

- Bolaning yosh va individual rivojlanish bosqichlariga mos kelishi;
- O'yin, konstruktorlik, tabiiy ob'ektlar bilan ishlash, tasviriy faoliyat va adabiyot markazlari kabi turlarga ajratilishi;
- O'qituvchi tomonidan erkin faoliyatga sharoit yaratish va bolani kuzatish orqali yondashuvni amalga oshirish.

Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarni tashkil etish jarayonlarini chuqur tahlil qilish maqsadida **ilmiy-metodik yondashuvlar, sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari** qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida ishonchli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Ma'lumotlarni yig'ish usullari: Normativ-huquqiy hujjatlar, o'quv-metodik adabiyotlar va ilmiy maqolalar tahlili; Maktabgacha ta'lim muassasalarida kuzatuv usuli orqali rivojlantiruvchi markazlar faoliyatini o'rganish; Tarbiyachilar bilan yarim tuzilgan suhbatlar va so'rovnomalar orqali amaliy tajribalarni yig'ish.

Tahlil metodikasi: Kontent-tahlil orqali nazariy manbalar asosida rivojlantiruvchi markazlarning konseptual asoslari aniqlab olindi;

Kuzatuv natijalarini kodlash orqali bolalarning faol ishtiroki, qiziqish darajasi, mustaqillik ko'rsatkichlari tahlil qilindi;

Sifatli tahlil (qualitative analysis) asosida rivojlantiruvchi muhitning ta'siri kontekstual jihatdan baholandi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi A. Xidirovaning ta'kidlashicha: "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda ilmiy asoslangan kuzatuv va sifatli tahlil usullari natijadorlikni oshiradi"⁴. Shuningdek, S. D. Shernin tomonidan taklif etilgan "interaktiv muhit moduli" asosida markazlar strukturasining

³ Malaguzzi, L. "The Hundred Languages of Children." – Reggio Emilia: Reggio Children Publishing, 2011.

⁴ Xidirova A. "Rivojlantiruvchi markazlar pedagogik vosita sifatida." // Maktabgacha ta'lim jurnali, 2023, №4. – B. 58–64.

tahlili amalga oshirildi. Bu yondashuv ta'lim jarayonining **faollashtiruvchi komponentlarini** aniqlashga imkon berdi⁵.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarning tashkil etilishi bo'yicha olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar bir qator muhim natijalarni yuzaga chiqardi. Birinchidan, mavjud ta'lim muassasalarida rivojlantiruvchi markazlar, odatda, faqat didaktik o'yinlar va tasviriy san'at vositalari bilan cheklangan. Ammo rivojlantiruvchi muhit deganda, bu faqat jihozlar emas, balki bolaning harakatga, muloqotga va izlanishga undovchi tizimli pedagogik faoliyat tushunilishi lozim. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, rivojlantiruvchi markazlar to'g'ri tashkil etilganda bolalarning ijtimoiy-emotsional, nutqiy va tafakkur faoliyati sezilarli darajada faollashadi. Ikkinchidan, so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, aksariyat tarbiyachilar rivojlantiruvchi markazlar haqida umumiy tasavvurga ega bo'lsalar-da, ularni to'g'ri tashkil etish va bolani faol subyekt sifatida ko'ra olishda yetarli metodik ko'nikmaga ega emaslar. Bu esa ularning doimiy o'qitish va tajriba almashinuvi orqali malakasini oshirish zaruratini anglatadi. Uchinchidan, kuzatuv natijalariga ko'ra, rivojlantiruvchi markazlarda bolalar o'z qiziqishlariga ko'ra erkin harakat qilganlarida ularning mustaqillik, tashabbus va ijodkorlik ko'nikmalari yanada faol namoyon bo'ladi. Bu holat o'z-o'zini anglash, o'zini ifoda qilish hamda boshqalar bilan hamkorlik qilish qobiliyatlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu borada pedagog olim Z. Qodirovaning fikri alohida e'tiborga loyiq: "Rivojlantiruvchi markazlar orqali bolaning qiziqishi va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'limiy muhit yaratilsa, bu nafaqat bilish faoliyatini, balki emotsional barqarorlikni ham ta'minlaydi"⁶. Shuningdek, xorijiy amaliyot tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, **Finlyandiya, Italiya, Yaponiya** kabi davlatlarda bolalar rivojlanish markazlarida har kuni turli faoliyat yo'nalishlari almashtiriladi, bu esa bolada monotoniya oldini oladi va har kuni yangicha o'rganishga rag'bat uyg'otadi. Mutaxassis A. H. Toropovanning tadqiqotida ham bu

⁵ Shernin S.D. "Interaktiv muhitlar va ularning bolalar rivojiga ta'siri." – Moskva: Psixologiya va ta'lim, 2020.

⁶ Qodirova Z. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhitning o'rni." // Maktabgacha ta'lim muammolari, 2023, №3. – B. 45–50.

holat tasdiqlanadi: “Faoliyatga yo‘naltirilgan rivojlantiruvchi markazlar bolada motivatsiyani doimiy ravishda yuqori darajada saqlab turishga yordam beradi”⁷. Umuman olganda, tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, rivojlantiruvchi markazlarni pedagogik jihatdan to‘g‘ri tashkil qilish orqali:

- bolalarning shaxsiy faolligi oshadi;
- mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalari shakllanadi;
- o‘yin orqali o‘qitish jarayonida o‘quv motivatsiyasi mustahkamlanadi.

O‘tkazilgan tadqiqot natijasida aniqlanishicha, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarni to‘g‘ri tashkil etish:

- bolalarda **mustaqil fikrlash, tashabbus ko‘rsatish, ijodiy yondashuv** va **ijtimoiy muloqot** kabi ko‘nikmalarni sezilarli darajada rivojlantiradi;
- pedagoglar tomonidan yaratilgan **interaktiv muhit** bolalarning kognitiv rivojiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi;
- rivojlantiruvchi markazlar faoliyatining samaradorligi bevosita tarbiyachi malakasi, muhitning mosligi va bolaning qiziqishlariga bog‘liq.

Bu natijalar ta’lim muassasalarida shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan ta’lim modelini shakllantirish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot doirasida mavjud nazariy qarashlar, amaliy kuzatuvlar va so‘rovnomalar tahlili orqali rivojlantiruvchi markazlar bolaning ijtimoiy-psixologik rivojida muhim rol o‘ynashi ilmiy asosda tasdiqlandi. Bu boradagi topilmalar xorijiy tadqiqotchilarning fikrlari bilan uyg‘unlashadi. Jumladan, L. Malaguzzi ta’kidlaganidek: “Muvozanatli rivojlantiruvchi muhit bolaning yuz tilini ochib beradi va uning shaxsiy olamiga yo‘l ochadi”⁸. Tahlil natijalariga ko‘ra, rivojlantiruvchi markazlar ta’limiy, tarbiyaviy va ijodiy faoliyatning yagona integratsiyalashgan maydoni sifatida baholanishi mumkin. Ayrim mutaxassislar markazlar faqat vosita deb qarashsa (Xidirova, 2023), boshqalar ularni metodik tizimning asosiy elementi deb biladilar (Qodirova, 2023). Tadqiqot gipotezasi (rivojlantiruvchi markazlar

⁷ Toropova A. H. “Psixologik-pedagogik muhit sifatida rivojlantiruvchi markazlarning ahamiyati.” – Moskva: Pedagogika va ta’lim, 2021. – B. 112–117.

⁸ Malaguzzi, L. *The Hundred Languages of Children*. – Reggio Children, 2011.

bolaning faoliyatini faollashtiradi va uning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantiradi) amaliy tahlillar orqali o'z tasdig'ini topdi. Tadqiqot cheklovlari sifatida uning **hududiy ko'lami** faqat ayrim maktabgacha tashkilotlar bilan chegaralanganini ko'rsatish mumkin. Shuningdek, rivojlantiruvchi markazlarning **psixologik-ta'sir mexanizmlari, gender farqlari** yoki **maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirilgan shakllari** chuqur o'rganilmagan. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu yo'nalishlar bo'yicha eksperimental va komparativ tahlillarning olib borilishi tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlarni to'g'ri tashkil etish bolalarning mustaqil fikrlashi, ijtimoiy moslashuvi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Rivojlantiruvchi muhitni ilmiy asosda tashkil etish orqali tarbiyaviy va o'quv jarayonlari samaradorligini oshirish, bola shaxsini har tomonlama shakllantirish imkoniyati yaratiladi.

Muammoning yechimi sifatida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

- Tarbiyachilar uchun rivojlantiruvchi markazlarni loyihalash va tashkil etish bo'yicha doimiy malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish;
- Har bir maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos markazlar tizimini yaratish;
- Rivojlantiruvchi markazlar faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqish va nazorat monitoringini yo'lga qo'yish;
- Innovatsion va xorijiy tajribalarni o'rganib, milliy pedagogik muhitga moslashtirish orqali rivojlantiruvchi muhitni boyitish.

Shu bilan birga, kelgusida rivojlantiruvchi markazlarning nogironligi bo'lgan bolalar, iqtidorli yoki emotsional-hissiy jihatdan nozik bolalar uchun moslashtirilgan shakllarini ham chuqur o'rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirova Z. "Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhitning o'rni." // *Maktabgacha ta'lim muammolari*, 2023, №3. – B. 45–50.

2. Toropova A. H. *Psixologik-pedagogik muhit sifatida rivojlantiruvchi markazlarning ahamiyati*. – Moskva: Pedagogika va ta’lim, 2021. – 144 b.
3. Malaguzzi, L. *The Hundred Languages of Children*. – Reggio Children, Italy, 2011. – 216 p.
4. Xidirova N. “Maktabgacha ta’lim tizimida bolalar rivojlanishini qo’llab-quvvatlovchi markazlar faoliyatining metodik asoslari.” // *Ta’lim va innovatsiyalar*, 2022, №2. – B. 30–35.
5. Nazarova M. *Maktabgacha ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 208 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o‘qitish bo‘yicha Davlat o‘quv dasturi – Ilk qadam”. – Toshkent, 2022.
7. Vygotskiy L. S. *Pedagogik psixologiya*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 312 b.
8. Karimova D. “Rivojlantiruvchi muhitni tashkil etish va uning bola shaxsiga ta’siri.” // *Ilm va amaliyot*, 2021, №4. – B. 18–22.